

*бо ми знали, що й хреста там не зосталося б. А ми за хрест
ложили на степах, на морі свої голови* (С. 349).

У творі І. Нечуя-Левицького образи *гетьмана* і *козаків* тісно пов'язані з образами *молитви*, *церкви*, *хреста*, що свідчить про перевагу духовного над соціальним. Тут яскраво висвітлені моральні пріоритети запорожців.

Головний герой казки Карпо Летючий уособлює сучасний авторові український народ, який майже втратив історичну пам'ять, волелюбність, національну гідність та прагнення до свободи, передані йому у спадок козаками.

Ширша тема твору «Запорожці» — роздуми Івана Нечуя-Левицького над майбутнім України. Автор ніби підводить до висновку: щоб повернулась колишня слава й велич на рідну землю, потрібно пам'ятати, цінувати та наслідувати ті чесноти, які були у запорожців.

Отже, образи легендарних *гетьмана* та *козаків*, створені видатним майстром слова за допомогою яскравих художніх засобів, постають перед нашими очима, впливають на нашу уяву, спонукають замислитись над майбутнім, над минулим і над сучасним...

Тетяна Щербина

ЧИ ВДЯГАЛА ОНИСЯ ВОДНОЧАС ДВІ СПІДНИЦІ? (НАЗВИ ОДЯГУ В МОВІ ПРОЗИ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

В основу формування української літературної мови було покладено середньонадніпрянський діалект, носіями якого були кращі майстри слова — Петро Гулак-Артемівський, Тарас Шевченко, Михайло Старицький, Іван Нечуй-Левицький, якого називають співцем Надросся.

Літературознавці зазначають, що характерною ознакою прози І. С. Нечуя-Левицького є докладне зображення матеріального

середовища, зовнішнього вигляду героїв, одягу, поведінки, мови (Крутікова Н. Є. Майстер української прози // Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря; Кайдашева сім'я: Повісті. — Донецьк, 1979. — С. 147). Мова письменника зберігає свідчення про традиції, культуру етносу, навіть тоді, коли самі явища чи їхні важливі ознаки вже зникли або ж трансформувались, набули іншої якості. Це стосується і назв одягу Середньої Наддніпряни, важливим джерелом інформації про які є твори художньої літератури.

За спогадами земляків, І. Нечуй-Левицький після недільних відвідувань церкви захоплено розповідав, хто в чому був одягнений і «не переставав дивуватися унікальності рідкісного поєднання в українців їхнього барвистого костюма з такою ж багатобарвною мовою» (Коваленко В. «...Тут все добуто з себе, висотано з своєї вдачі...» (до питання про психологію творчості І. Нечуя-Левицького) // Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість: збірник праць Всеукр. наук. конф. — Черкаси, 2008. — С. 63). Пильну увагу письменника до вбрання українців засвідчують вжиті у його прозі назви одягу, зокрема в повістях «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки». У цих творах зафіксовано таку лексику на позначення одягу: загальні назви, найменування сорочки та її елементів, жіночого поясного одягу, чоловічого костюма, супровідних до одягу понять, а також назви верхнього одягу.

Загальні назви одягу об'єднує номінація *одяг*, що є спільнослов'янським префіксованим утворенням від псл. **děti* «діти». Зафіксовано й словотвірні варіанти — *одежа*, *одежина*. Лексема *одежина* в аналізованих текстах позначає 'що-небудь з одягу': *Мотря ждала, що Кайдашиха справить для неї будліяку одежину* (Цит. за виданням: Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря; Кайдашева сім'я: Повісті. — Донецьк, 1979. — С. 164). У мові повістей слово *плаття* вживається як загальна назва одягу або білизни: *По хаті пішов дух свіжого плаття* (С. 24); *...Мотря посклала плаття на коромисло й пішла прати на ставок* (С. 118).

У текстах розрізнено назви одягу залежно від його новизни, вигляду, цінності та нагоди використання: *проста одежа* / *празникова одежа*, *багата одежа*, *гарна одежа*, *нова одежа*

/ бідна одежа, новомодна одежа: Матушка й дочки бігали... виймали **нову одежу** (С. 54); Ховаючи в скриню **празникову одежу**, мати почала розмову (С. 22); Перед судом стояли здорові високі люди, повбирані в **гарну одежу** (С. 115); На дівчині була дуже **бідна одежа** (С. 24); Бурлаки пізнали той дух під **багатою одежею** (С. 63); **Одежа** на академікові була з **достатку чиста й нова, й новомодна...** (С. 15).

Окрім утилітарної та естетичної функції номінації одягу в творах І. С. Нечуя-Левицького виконують роль соціальної ознаки. Так, єврей пан Бродовський був одягнений у *багате вбрання* (С. 63), а селяни у *просту одежу*: *На йому [отаманові] була проста одежа...* (С. 79).

Мікрогрупа назв сорочки та її елементів об'єднує кілька найменувань. Семантику слова *сорочка* доповнюють означення, які вказують на якість матеріалу: *На Джерисі була .. сорочка з товстого полотна* (С. 20); *Кайдашиха наділа тонку сорочку* (С. 191); — *Мене товста сорочка ріже в тіло, а ти, Мотре, ще молода: носи тим часом товсті сорочки...* *Не звикай до тонких сорочок ..* — сказала *Кайдашиха* (С. 167). Диференційовано одяг також за наявністю / відсутністю та особливостями декору й орнаментативності: *Він .. побачив її в сорочці з мережаними рукавами* (С. 8).

Серед найменувань сорочки як компоненти єдиної ідеографічної сфери функціонують назви її частин: *Мотря сиділа коло вікна .. і плутала ниткою .. і по комірі, й по пазусі* (С. 163); *Одежа на академістові була новомодня: жовта жилетка, бланшові панталони та здорові високі стоячі білі коміри* (С. 15); *Білі коміри були викладчасті* (С. 36).

Назви жіночого одягу представлені також номінаціями поясного одягу.

Слово *спідниця* означається прикметниками, які характеризують матеріал, покрій, спосіб виготовлення, декорування, колір: *Мотря вбралася в зелену спідницю* (С. 145); *Спідниця була дуже гарна та рясна* (С. 164); *На Джерисі була спідниця з темної пістри* (*пістря* — це груба бавовняна тканина з різнокольорових ниток) (С. 20). У мові І. С. Нечуя-Левицького паралельно функціонують назви *спідниця* і *юбка*, кожна з них може позначати і верхню, і нижню спідницю, які були невід'ємним

атрибутом одягу в давні часи: *Дівчата повдягалися в ясні юбки та спідниці* (С. 145); *Олеся стояла серед кімнати в білих спідницях* (С. 54); *Кайдашиха .. наділа нову юбку, нову білу свиту, ще й в жовті чоботи взулась* (С. 19).

Серед найменувань жіночого поясного одягу засвідчено також лексеми *плахта* і *запaska*. Лексикографічні джерела фіксують ці назви з кількома значеннями: *плахта* — це 1) ‘жіночий поясний одяг, зшитий з двох пілок вовняної тканини’; 2) ‘спідниця’ (Шевченко Є. І. Українська народна тканина. — К., 1999. — С. 189—191); *запaska* — 1) ‘найдавніший тип поясного жіночого одягу, два шматки однотонної або орнаментованої вовняної тканини, якою огортали поверх сорочки стегна’; 2) ‘спідниця’; 3) ‘фартух’ (Там само, 103). Зауважимо, що «українські жінки носили запаску переважно до праці, а в свята замість неї одягали плахту» (Там само, 35). Уживання обох аналізованих лексем в одному мікроконтексті дозволяє припустити, що номен *запaska* міг позначати ‘фартух’: *Онися встигла вбратись в нову плахту, в нову запаску ще й начіпляти стрічок та квіток на голову* (С. 17).

Групу назв елементів чоловічого костюма в мові творів І. С. Нечуя-Левицького об’єднано на підставі предметного членування позамовної дійсності. Традиційний чоловічий костюм складався з сорочки та штанів. Чоловічі літні штани (білі або фарбовані) шили з домотканого полотна, зимові — з сукна. У творах письменника засвідчено описове найменування, що відображає модифікацію реалії щодо крою: *Рядом з Мелашкою стояв Лаврін в широких рясних синіх з білими смугами штаних* (С. 261). Диференціація матеріалу виготовлення лежить в основі протиставлення ‘штани з тканини домашнього виробництва’ / ‘фабричні штани’, яке реалізують назви-опозити *штани* / *кранні штани*: *На йому була проста одежа: широкі кранні сині штани, біла сорочка й чорна смушева шапка* (С. 79).

Назви короткого верхнього жіночого й чоловічого одягу представлені лексикою, яка відбиває характерні ознаки середньонадніпряньського говору — фонетичні та словотвірні варіанти найменування жіночої безрукавки, яка щільно облягає стан, з вирізом коло шиї — *горсет*, *керсет*, *керсетка*: *З хати вибігла отаманова жінка в синьому керсеті* (С. 82); *Нимидора*

в стрічках та квітах, в червоних чоботях, в намисті та зеленій **керсетці** (С. 97); *Кайдашиха вбралась .. в **горсет**, в жовті чоботи* (С. 148); *Ясно-синій шовковий **горсет** був затканий золотими квіточками* (С. 17).

Групу назв довгого верхнього одягу в аналізованих повістях репрезентують лексеми, які містять сему на позначення матеріалу виготовлення (хутро — сукно домашнього виробництва). Значення 'зимовий одяг з овечої шкури, пошитий хутром досередини' має лексема *кожух*: *Старий Джеря у шинок на заставу одніс свій **кожух*** (С. 34). Різновидом довгого верхнього одягу був також *жупан* — чоловічий і жіночий верхній рукавний сукняний одяг зі зборками на спині: *На порозі став Моссаковський в чорному довгому **жупані*** (С. 88); *Матушки були перемішані з молодицями й тільки одрізнялись од їх білішими намітками, товцим намистом та парчевими **жупанами*** (С. 105).

Семантику 'довгополий верхній одяг із грубого сукна' у творах І. Нечуя-Левицького презентують варіанти *свита / свитка*: *...на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу **свиту*** (С. 18); *...парубки стояли купами в чорних та в білих **свитках*** (С. 145).

Контексти часто розкривають нагоду використання, тривалість використання та якість одягу: *Після вечері Микола взяв **свиту** й ліг спати на току* (С. 23); *Джериха .. допомгла синові складать білу **празникову свиту** дрібними фалдами* (С. 21); *Старий Кайдаш надів **нову** чорну **свиту**, Кайдашиха вбралась .. в **нову** білу **свиту*** (С. 148); *...рибалки посправляли собі **нові свитки*** (С. 90); *...спали бурлаки й бурлачки, розкидавши... **драні свитки*** (С. 55).

Ідеографічно з назвами одягу пов'язана дієслівна лексика. Сему 'одягатися, покривати себе одягом' містить слово *надівати*: *Старий Кайдаш **надів** свиту й шапку, підперезався й пішов на гору до церкви* (С. 136). Лексеми *убиратись, прибратись* мають значення 'одягатися в новий, святковий одяг': *Треба гарненько **убиратись**: мене знають усі Бієвці, — думала Кайдашиха* (С. 191); *Онися встигла **вратись** в нову плахту, в нову запаску* (С. 17); *Онися **прибралась** в нову плахту* (С. 43). У мові І. С. Нечуя-Левицького дієслова *вратися / надіти / одягтись* функціонують як синоніми: *Онися **наділа** дорогу*

плахту, **одяглась** в ясно-синю юбку (С. 104); *Мотря вбралася в зелену спідницю.., одяглась в зеленій з червоними квіточками горсет* (С. 145).

Мікрогрупу назв дій на позначення процесів виготовлення, догляду за одягом репрезентовано варіантами *прати / прать* ‘прати одяг’, синонімами *шити / латать* ‘зашити порваний одяг’: *Мотря пішла прати на ставок* (С. 158); *Мотря пішла на ставок прать* (С. 160); *Свекруха .. витягла з скрині сорочку і сіла коло вікна шити. Мотря одімкнула свою скриню, витягла стару сорочку й собі сіла латать коло другого вікна* (С. 161). Дієслово *шити* вжито в значеннях ‘зашити порваний одяг’, ‘шити, виготовляти одяг’, ‘вишивати’: *Пошила Мотря сорочку* (С. 168); *Мотря покинула шити розкішний хміль і тільки подекуди поцяцькувала рукава пружками та маленькими зірками* (С. 168).

Отже, засвідчені у мові творів І. С. Нечуя-Левицького номінації одягу чоловіків та жінок — один із етнографічних сегментів середньонаддніпрянщини, який зберіг в історії культури і письменства співець Надросся.